

JABBOR ESHONQULOV,
filologiya fanlari doktori, professor

BUYUK SHOIR VA QOMUSIY OLIM

Mamlakatimiz rahbarining “Buyuk shoir va olim, mashhur davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining 540 yilligini keng nishonlash to‘g‘risidagi” qarori ilm-u ma‘rifat, adabiyot va san‘at orqali o‘zimizni, o‘zligimizni topishga, tafakkurimizni o‘zgartirishga, milliy madaniyatimizni yuksaltirishga qaratilgan tarixiy qaror bo‘ldi.

Qarorda Zahiriddin Muhammad Bobur ijodining nafaqat xalqimizning milliy merosi, adabiy-estetik tafakkurida tutgan o‘rni, balki jahon adabiyotidagi nufuzi va ahamiyatiga ham e‘tibor qaratildi: **“Jahon tarixida o‘chmas iz qoldirgan betakror siymolardan biri Zahiriddin Muhammad Bobur buyuk shoir, qomusiy olim, davlat arbobi va mohir sarkarda sifatida butun dunyoda ma‘lum va mashhurdir. Uning beqiyos ilmiy-ijodiy merosi nafaqat milliy madaniyatimiz va xalqimiz adabiy-estetik tafakkurining shakllanishida, balki jahon adabiyoti, ilmfani va davlatchiligi tarixida alohida o‘ringa ega”¹ (1, 1).** Zero, milliy, shuning bilan birga, umuminsoniy o‘lmas g‘oyalarni tarannum etgan Zahiriddin Muhammad Bobur ijodi nafaqat o‘zbek hamda qardosh xalqlar, balki dunyo adabiyotida o‘z o‘rni va badiiy qimmatiga ega badiiy so‘z san‘ati namunasi hisoblanadi.

Mamlakatimiz rahbari ta‘kidlaganidek, Zahiriddin Muhammad Bobur adabiy va ilmiy merosi jahon tamadduni mezonini bilan o‘lchanganda ham insoniyat ma‘naviy va ruhiy kamolotiga yuksak ulush qo‘shgan meroslar sirasidandir.

Zahiriddin Muhammad Bobur davlat arbobi, mohir sarkardagina emas, balki Alisher Navoiydan keyin turkiy adabiyot an‘analarini davom ettirgan, o‘zining dilbar she‘riyati, “Boburnoma”si, “Muxtasar”, “Mubayyin”, “Aruz risolasi”, “Risolai volidiya” kabi asarlari bilan dunyoga dong taratgan daho ijodkordir.

Zahiriddin Muhammad Bobur adabiy merosi haqida gap ketganda Anneta Beverij, Eyji Manov, F.Ko‘prulzoda, N.Ilminskiy, V.V.Bartold, I.Stebleva kabi xorijlik, P.Shamsiyev, A.Qayumov, B. Valixo‘jayev, S.Azimjonova, V.Zohidov, G‘.Salomov, N.Komilov, S.Hasanov, H.Qudratxo‘jayev, N.Otajonov, P.Qodirov, X.Sultonov kabi olim va ijodkorlarning xizmatini alohida ta‘kidlab o‘tish joiz.

Zahiriddin Muhammad Boburning lirikasi, ilmiy, falsafiy, badiiy asarlari har tomonlama o‘rganilgan bo‘lishiga qaramay, adib ijodiy merosining folklor bilan bog‘liq jihatlari, “Boburnoma”dagi xalq og‘zaki ijodiga xos unsurlar, ya‘ni folklorizmlar hali yetarli darjada o‘rganilgan emas. Biz ushbu maqolada masalaning ana shu jihatlarga to‘xtalamiz.

“Boburnoma”da folklorga oid turli atamalar, joy nomlari, xalq maqollari, badiiy tush parchalari uchraydiki, asarning yaratilishida xalq ijodining ta‘siri katta ekanligini ko‘rsatadi.

Ma‘lumki, maqollar xalq og‘zaki ijodining tarixiy asoslari topishmoqlar kabi ibtidoiy madaniyat davrida shakllangan eng ommaviy, variantlarga boy barcha xalqlar folklorida mavjud janridir.

Til, falsafa va badiiy ijodning o‘ziga xos ifodasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari ixcham shakl va teran mazmunga ega. Har bir maqol tilimiz ko‘rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va

¹ “Buyuk shoir va olim, mashhur davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining 540 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ №20-sonli qarori. 2023-yil, 25-yanvar.

tafakkurimiz mantig'ini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etadi. Shuning uchun ham maqollar g'oyatda keng tarqalgan bo'lib, asrlar davomida jonli so'zlashuv va o'zaro nutqiy munosabatlarda, tarixiy, ilmiy va ayniqsa, badiiy asarlarda doimiy ravishda qo'llanib kelingan.

"Boburnoma"ning sodda va ravon tili, undagi xalq dostonlariga xos bo'lgan saj asarning o'qimishli va jozabadorligini ta'minlagan. Ayniqsa, "Boburnoma"da xalq maqollari, matallaridan juda ustalik bilan foydalanganining guvohi bo'lamiz.

"Gah yozdah beh, gah no'x" (Goh o'n bir yaxshi, goh to'qqiz), "Dushman ne demas, tushga ne kirmas", "Inonmag'il do'stingg'a, somon tiqar po'stingg'a", "Teng bo'lmag'uncha, to'sh bo'lmas", "Uzrash batar az gunoh" (uzr gunohdan yomonroq), "Yomon ot bilan tirilgandan, yaxshi ot bilan o'lgan yaxshiroq", "Qobudag'ini qopmasa, qarig'uncha qayg'urur", "Marg bo yoron sur ast" (Do'stlar bilan birga bo'lgan o'lim to'ydir).

Bunday maqollar faqatgina o'sha davr til xususiyatlari, til taraqqiyoti haqidagina ma'lumot berib qolmagan, balki asarning tilini boyitishga xizmat qilgan. Boburnomada keltirilgan maqollar muallif ifodalayotgan, aytmoqchi bo'lgan ma'lumotni yanada ta'sirchan yetkazishga xizmat qilgan.

"Boburnoma"da toponomik afsonalar bilan bog'liq voqealar ham bayon qilingan. Misol uchun, "Hodervish" dashtining nomlanishi bilan bog'liq qiziq faktlar, ya'ni tundagi shamolda adashib qolgan, ikki darvesh, bir-birini izlagani uchun "Hoy, darvesh" deb atalishi, Sirdaryodagi "Takasekragan" degan nom taka sakaragan joy bilan bog'liqligi qiziqarli tarzda bayon qilib o'tiladi.

Bobur 1529-yil voqealari (Vaqoi'i sanayi sitta va salosin va tis'a mia (hijriy to'qqiz yuz o'ttiz oltinchi yil)ni bayon qila turib, xasta bo'lib qolgan o'g'li Humoyunni xastalikdan qutarish uchun o'z jonini sadaqa qilganini bayon qiladi: ***"Va Muhmmad Humoyun, Sanbalg'akim, aning joygiri edi, ruxsat berildi. Olti oygacha anda edi; zohiran ani yer va suyi xush yoqmadi. Isitma tutar ekandur, bora-bora uzoqqa tortar. To onki biz eshittuk, farmon berildikim, Deholidin kemag'a solib keltursinlarkim, hakimi hoziqlar ko'rib, dardig'a davo qilsunlar. Bir necha kunda daryo yo'li bilan kelturdilar va tabiblar har necha dori-darmon berdilar, yaxshi bo'lmadi. Mir Abulqosimkim, ulug' kishi edi, arzg'a yetkurdikim, ushmundoq dardlarga darmon budurkum, yaxshi nimarsalardin tasadduq qilmoq kerak. To inki Tengri taolo sihat bergay. Mening ko'nglimga keldikim, Muhammad Humoyun(ning) mendan o'zga yaxshiroq nimarsasi yo'q. Men o'zim tasadduq bo'layin. Xudoy qabul qilsun. ... O'shal holatga kirib, uch qatla boshidan o'rgulib, dedimkim, men ko'tardim har ne darding bor. O'shal zamon men men og'ir bo'ldim, ul yengil bo'ldi. Ul sihat bo'lib qo'pti. Men noxush bo'lib yiqildim"*** (2, 266-277).

Ushbu parcha muallif yashagan davrda bunga o'xshash marosimlarga xalq ishonchi kuchli ekanini urg'ulash bilan bir qatorda, Zahiriddin Muhammad Boburning ota sifatidagi qiyofasini ko'z oldimizda yanada ulug'lashtiradi.

Folklor bilan bog'liqlini urg'ulab turuvchi jihatlardan biri, "Boburnoma"da tushlarga katta e'tibor berilishidir. "Boburnoma"ning ilohiy yog'du bilan munavvar sahifalarida Boburning g'aroyib tushlari tafsiliga duch kelamiz", – deb yozadi xalqimizning sevimli yozuvchisi Xayriddin Sultonov o'zining "Boburiynoma"sida. (3, 143-155).

Darhaqiqat, "Boburnoma"ning ko'pgina o'rinlarida ana shunday bashoratli tushlar bilan bog'liq sahifalarni uchratamiz.

Zahiriddin Muhammad Bobur 1500-1501-yillar voqeasi (Vaqoi'i sanayi sitta va tis'a mia) haqida hikoya qilar ekan, shunday yozadi:

"O'sha fursatta ajib tush ko'rdim. Tush ko'rarmankim, hazrati Xoji Ubaydullo kelmishlar, men istiqbollarig'a chiqmishmen. Xoja kelib o'turdilar. Xojaning olig'a g'olibo betakallufroq

dasturxon solmishlar. Bu jihatdan hazrat Xojaning xotirig'a nima kelmish. Mullo Bobo mening sari boqib ishorat qiladur. Men imlo bila dedimkim, mendin emastur. Dasturxon solg'uchi taqdir qilibtur. Xoja fahm qilib, bu uzr masmu' tushdi. Qo'ptilar. Uzata chiqdim. Ushbu uyning dolonida o'ng ko'limdin yo so'l qo'limdan tutib andoq ko'tardilarkim, bir oyog'im yerdan qo'pti. Turkiy dedilarkim, Shayx maslahat berdi. O'shal necha kunda-o'q Samarqandni oldim" (2, 79).

Bobur uchun Xoja Ahror Valini tushida ko'rish, Xizrni uchratish bilan barobar edi. Bobur ul zoti sharifni o'ziga pir deb bilgan. Hatto otasi haqida hikoya qila turib ham, pirni eslaydi: "Hazrati Xoja Ubaydullo'g'a irodati bor edi, suhbatlarig'a bisyor musharraf bo'lib edi, hazrat Xoja ham farzand deb edilar" (2, 37).

"Boburnomaning" juda ko'p joylarida biz Xoja Ahror Vali ismiga duch kelamiz. Yoxud yozuvchimiz Xayriddin Sultonov tili bilan aytganda: **"Bobur Xoja Ahror siymosini ilohiy qalamning ilohiy qudrati bilan chizadi" (3-145).**

Bobur asar so'ngida Mir Darvesh Muhammad haqida hikoya qilayotib ham pirni eslaydi: "Mir Davresh Muhammad sorbonkim, Xoja Ahrorni yaxshi muridlaridin edi, xushsuhbat, kishi erdikim, ko'p so'zi maqbul tab' bo'lur edi va tibdin ham saliqasi bor edi" (2, 267).

Zahiriddin Muhammad Bobur bu tushni Samarqand shahrini olishdan oldin ko'rgan. Endi tushlardagi ramzlarga e'tibor qilaylik. Xoja Ubaydulloning tushiga kirishi bu yaxshilik alomati, albatta. Ya'ni Bobur tez orada o'z niyatiga yetishiga ishora. Lekin uning oldiga nochor dasturxon yozilganligi bizning e'tiborimizni tortadi. Ma'lumki, tushdagi dasturxon – risq-nasiba, taqdir ma'nolarida keladi. Parning oldiga yozilgan nochor dasturxon Boburning Samarqandni fath etishi, biroq u yerda uzoq vaqt qololmasligidan dalolat beradi. Haqiqatdan, biz bilamizki, Bobur bu shaharni o'z qo'lida uzoq vaqt ushlab tutolmadi. Endi keyingi ramzlarga e'tibor beraylik. Pir uni ko'targanda u yuksaklikka ko'tariyapti-yu, lekin oyog'i yerdan uzilyapti. Boburning martabasi bundan ham ulug' bo'lishini, biroq bu hodisa o'z uyidan uzoqda sodir bo'lishidan darak bermoqda. Shoirning: "Oyog'im yetgan joygacha ketgayman", deb yozishi behuda emas. Yana bir holat e'tiborga molik: Bobur o'z uyiga kelgan mehmondan xursand, lekin ko'nglining tubida uning oldiga yozilgan dasturxon tufayli bari bir afsuslanish, o'ksiklik mavjud. Hayotda Zahiriddin Muhammad Boburning keyinchalik Hind o'lkasini zabt etib, Boburiylar saltanatiga asos solishi, biroq shoir o'z yurtidan uzoqdaligidan bir umr afsusda bo'lishi mana shu oddiygina tushda oldindan bashorat qilinmoqda. Zero, bu tushning muhim ekanligini Bobur ham sezgan. Yo'qsa, uni "Boburnoma"ga kiritib o'tirmagan bo'lardi.

Tush miyaning inson ruhiyati haqida ramzlar orqali yetkazgan xabarlaridir. Shundan kelib chiqib, aytish mumkinki, egasiga taalluqli bo'lmagan tushning o'zi hayotda uchramaydi. Tush nafaqat xayolga, balki tanaga ham ta'sir qilishi Sharqda avvaldan ma'lum.

Boburnomaning yana bir o'rnida tushga batafsil to'xtalinadi. Bu tush Bobur Samarqandni boy bergandan keyin, juda ham qiyin bir vaziyatga duch keladi. Andijon ham qo'ldan ketgan, askarlardan uzoqda, o'limni bo'yniga olgan bir vaziyatda yuz beradi.

"O'zumni o'lumga qaror berdim. O'shal bog'da bir suv oqib keladur edi, vuzu qildim, ikki rakat namoz o'qudum, boshimni munojotqa qo'yub, tilak tilaydur edimkim, ko'zim uyqug'a boribtur. Ko'radurmenkim, Xoja Yaqub, Xoja Yahyoning o'g'li hazrati Xoja Ubaydulloning nabiralari ro'baro'yimg'a ablaq ot minib ko'p jamoati bilan ablaq-suvor bilan keldilar. Dedilarkim, g'am yemangiz, Xoja Ahror meni sizg'a yibordilar. Dedilarkim, biz alarg'a istionat tegurub, podshog'lik masnadig'a o'lturg'uzubuz. Har yerda mushkul ish tushsa, bizni nazarig'a kelturib yod etsin, biz anda hozir bo'lurbiz. Holo ushbu soat fath va nusrat sizning soridur. Bosh ko'taring, uyg'oning. O'shal hol xushhol bo'lib uyg'ondimkim (2, 99-100)."

"Men dedimkim, sizlar qaydin kelasiz, nechuk xabar topdingiz.

***Qutlug Muhammad barlos dedikim, Ahsidan qochib chiqq'anda sizdan ayrila tushganda, Andijon keldimkim, xonlar ham Andijon kelubturlar. Men tush ko'rdimkim, Xoja Ubaydulloh dedilarkim, Bobur podshoh Karnon degan kentdadur, borib ani olib kelingkim, podshohliq masnadi anga taalluq bo'lubtur. Men bu tushni ko'rib xushhol bo'lub, ulug' xon, kichik xonlarga arz qildim... Karnon tarafidan borib xabar olayin"* (2, 100).**

Yuqoridagi tushni sharhlash uchun biz Boburning tush ko'rish arafasidagi kechinma va faoliyati haqida to'liq ma'lumot olishimiz zarur. Tushni sharhlash esa bizga Zahiriddin Muhammad Bobur ruhiyati haqida aniq tasavvur beradi.

Bizga ma'lumki, "Alpomish" dostonida uch qahramon, ya'ni Alpomish, Barchin, Qorajon bir vaqtning o'zida tush ko'radi. Qorajon tushidagi ko'rsatmalarga rioya qilib, Alpomish bilan do'st tutinadi.

"Boburnoma"da ham Bobur va Qutlug' Muhammad bir birini to'ldiradigan tushni ko'rganligining guvohi bo'lamiz. Ko'rgan tushi tufayli o'zini o'limga topshirgan Boburda umid paydo bo'lgan bo'lsa, Qutlug' Muhammad xuddi xalq dostonlaridagi kabi o'z tushidagi ko'rsatmalarga amal qilib, Boburni izlab topadi. Bu esa Bobur ham, uning zamondoshlari ham o'z tushlariga bee'tibor bo'lmaganidan dalolat beradi.

Bizda ulug' kishilar hayoti ruhiyatshunoslik nuqtayi nazaridan kam o'rganilganligi sababli tushlari bayonidan foydalanib, ularni talqin qilish Zahiriddin Muhammad Bobur ruhiyatini bilishga kalit topib beribgina qolmaydi, balki "Boburnoma"ning mazmun va mohiyatini yanada teranroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *"Buyuk shoir va olim, mashhur davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining 540 yilligini keng nishonlash to'g'risida"*gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ №20-sonli qarori. 2023-yil, 25-yanvar.

2. Zahiriddin Muhammad Bobur. *Boburnoma*. Porso Shamsiyev, Sodiq Mirzayev va Eyji Mano nashrlari asosida qayta nashrga tayyorlovchi Saidbek Hasanov. – Toshkent: Sharq, 2002. – B.266-267.

3. Sultonov Xayriddin. *Boburiynoma*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2019. – B. 143-155.